

AYDIN OĞULLARI TARİHİ HAKKINDA BİR
ARAŞTIRMA
Dr. HİMMET AKIN

Millî tarihimizin aydınlatılmağa muhtaç bölümlerinden biri olan Anadolu beylikleri üzerindeki incelemeler, o devre ait materyallerin eksikliği yüzünden kâfi derecede ilerleyememiştir. Bununla beraber son 35 yıl içindeki çalışmalarla - bu alanda uğraşanların az sayıda olmalarına ve süresiz gayret sarfetsmelerine rağmen - her beylik hakkında bazı umumî bilgiler edinebilmek imkânı hasıl olmuştur.

Bizim araştırma konumuz olan Aydın Oğullarına gelince: Bu beyliğin tarihi, Profesör Mükrimin Halil Yınanç tarafından - Düsturname-i Enverî'nin yayınlanması ve değerli bir tahlilinin yapılması sayesinde oldukça aydınlatılmış bulunmakla beraber, henüz ana problemlerden bir kısmı halledilmeden durmaktadır. Daha başlangıçta hemen işaret etmeliyiz ki biz bu konuyu herhangi bir iddia ile değil, sadece mahallî tarih üzerinde çalışmak merakıyla ele almış bulunuyoruz:

Ödemiş orta okulunda Tarih-Coğrafya öğretmenliği yaptığım sıralarda (1932-1936), vaktiyle bu havalide hüküm sürmüş olan Aydın Oğulları hakkında çeşitli malzeme toplamaya ve bu konu üzerinde yapılmış olan tetkikleri gözden geçirmeye koyulmuştum. Aynı yolda yürüdükçe zamanla birtakım noktalar üzerinde şüpheler uyanmağa başladığı için daha sonraki çalışmalarımı bu tereddütleri gidermeye hasrettim. Nihayet Ankara'da Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü "Kuyud-ı Kadime,, syle Vakıflar Umum Müdürlüğü, arşivindeki Tapu ve Vakıf defterlerinde rasladığım önemli vesikalar, İstanbul'daki Başbakanlık arşivinde de daha eski kayıtlar bulmak ümidini artırdı ve iyi bir tesadüfün şevkiyle ikinci Murat devrine kadar varan Aydıneli tahrir defterlerinden bazı parçalar elime geçti, bunları Bâyezit II., Selim I. ve Kanunî devrindekiler takib etti. Aynı zamanda herbirinden çıkardığım notları yerlerinde tahkik için zaman zaman İzmir ve Aydın havalisine geziler yapmak zarureti hasıl oldu. Bu arada Birgi ve Tire'de yeni bulunan birtakım kitabeleri gözden geçirmek fırsatını da elde ettim. Yalnız, izmir Arkeoloji Müzesi kütüphanesindeki son Osmanlı devrine ait Şer'iyye defterinde kayıtlı meşruhata göre, buraların eski Şer'iyye sicilleri (1270 H. - 1854 M.) tarihinde çıkan İzmir yangınında yanmış olduğu için maalesef bu türlü malzemeden faydalanmak mümkün olamadı. Bununla beraber, şimdiye kadar bulabildiğim diğer vesikaları ve bunların götürebildiği yeni neticeleri sunabilmek maksadiyle bu sahadaki mesaiye katılmak cüretini duydum. Önce konumuza ait belli başlı kaynakları ve tetkikleri toplu bir halde incelemeyi gerekli sayıyoruz.

Bundan sonra "Kaynaklar ve Araştırmalar,, başlığı altında şimdiye kadar bu konuya dair elde edilebilen vesikalarla başlıca kaynakların ve araştırma eserlerinin tahlili yapılmıştır. Hususiyile Düsturname-i Enveri'nin İzmir Millî kütüphanesinde bulunan 894 H. tarihli başka bir nüshası tanıtılmış, XV. ve XVI. yüzyıllardaki Osmanlı tahrir defterlerinin, beyliklerin tarihini aydınlatmaktaki rolü açıklanmıştır. Bizans kronikleriyle Lâtin menbalarının bu yüzyılların tarihî tablosunu canlandırmaktaki önemine işaret edilerek belli başlı eserlere temas olunmuştur. Daha sonra, Münecim Başî Derviş Ahmed Lûtfullah'tan başlayarak zamanımıza kadar bizde yapılan tetkiklerin tarihî seyri gözden geçirilmiş ve bu alanda Ahmet Tevhit, Fuat Köprülü, Mükrimin Halil Yınanç, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Paul Wittek'in değerli çalışmaları ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu bahis şu satırlarla sona ermektedir:

"Görülüyor ki, bugüne kadar elimizde Aydın oğullarının tarihini canlandırarak mahiyette tam bir tetkik eseri mevcut değildir. Aynı zamanda, bazı meseleler henüz halledilmemiş bir halde bulunmaktadır. Meselâ: bu Beyliğin adını aldığı "Aydın,, ın menşei nedir ? Acaba bu devletin kurucusu olan Mehmet Bey, babası veya ecdadından birine nisbetle mi "Aydın Oğlu,, diye anılmaktadır; yoksa, Onun mensup olduğu bu namdaki bir aşirete göre mi "Aydın,, aile veya soyadını almıştır ? Bundan başka - "İzmir Oğlu,, diye ün alan "Cüneyd Bey,, niçin Aydın Oğulları şeceresinden çıkarılmıştır ? Cüneyd Beyin aynı aileden olduğu isbat edildiği takdirde Aydın hanedanının silsilesini ve tarihini yeniden düzenlemek lüzumu duyulmıyacak mıdır ?

Bir de bugüne kadar Anadolu Beyliklerinin hükmettiği yerleri tayin için Câmî-üddüvel, Cihannümâ, Evliya Çelebi gibi bu konuda ancak tâli derecede önemi haiz eserlere başvurulmuştur; halbuki Osmanlılara ait eski tahrir defterlerinden faydalanarak realiteye daha yakın bilgiler edinmek mümkündür. Hattâ diyebiliriz ki, şimdiye kadar elde edilen çeşitli malzemeyle birlikte bütün eski ve yeni tetkik mahsullerini tenkîdi bir surette tekrar inceleyip işlemek zarureti vardır.

İşte bizim araştırmamız, bu düşüncelerle, bazı problemleri ön plâna alarak incelemeyi ve işlemeyi; aynı zamanda olayların umumî seyrini canlandırabilmeğe çalışarak ileride yapılacak geniş sentezlere bir zemin hazırlamayı esas tutmaktadır. ,,

Araştırmanın bundan sonraki ana bölümleri şunlardır:

- I- Batı Anadolu'nun fethine toplu bir bakış
- II- "Aydın,,ın menşei meselesi
- III- Aydın Oğulları Beyliğinin kuruluşu
- IV- Osmanlılara ilk geçişine kadar Aydın Oğulları Beyliği (1308-1390)
- V- Aydın Oğulları Devletinin canlandırılması; Cüneyd Bey meselesi ve Beyliğin sonu (1402-1425).
- VI- Osman Oğulları idaresinde Aydıneli

VII- Aydıneli hakkında (Tarihî topografya)

(Daha sonra kitabeler, paralar, arşiv vesikaları, kitabeler ve arşiv vesikalarına göre Aydın Oğullan devrine ait eserlerin toplu bir listesi, Aydın Oğullan Silsilenamesi, Zaman Cedveli, Aydıneli'ne ait kroki, kaynaklar ve bibliyografya ile indeks ve bazı önemli vesikaların fotokopileri verilmiş bulunmaktadır).

* *

I - *Batı Anadolu'nun fethine toplu bir bakış*; Malazgirt zaferinden (1071) sonra, XIV. asır başlarına kadar Batı Anadolu'nun ve bu arada Aydıneli'nin Bizans-Türk mücadelelerine nasıl sahne teşkil ettiği canlandırılmağa çalışılmıştır. "Bir yanda Selçuk Sultanları Doğudan gelen Türkmen - Oğuz boylarıyla buralarını kuvvetlendirmeğe çalıştıkları gibi, öbür yandan Bizans İmparatorları da daha ziyade Balkanlar'dan çağırdıkları Peçenek, Oğuz- Uz, Kuman kuvvetleriyle bu sınırları korumaya uğraşmışlardır. Yalnız şurasını da göz önüne almalıdır ki, idare merkezinin otoritesinden uzak kalan bu uç boylarında iki taraf muharipleri oldukça serbest hareket edebilecek durumda bulunuyordu; onun için uçlarla merkezler arasında gitgide etnik, ekonomik ve kültürel bakımlardan bazı- ayrılıklar meydana geliyordu; buna mukabil, hudutların her iki tarafında birbirine benzeyen yaşayış tarzının hakim olduğu da görülüyordu,."

Bundan sonra, Aydıneli ile ilgili önemli savaflara temas olunmuş ve XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu Selçuk İmparatorluğunun kuvvetten düşmesi dolayısıyla uçlardaki nüfuzun günden güne azalması, Bizans'ın da daha çok Balkanlara önem vermesi yüzünden Anadolu'yu mukavemetsiz bırakması gibi sebeplerle garptaki uç beyliklerinin ne suretle taarruza başladığı açıklanmıştır.

"Eğer bu sıralarda Germiyanlıların Kütahya ve Denizli (Lâdik) havalisinde üstün bir kuvvetle sahip oldukları göz önünde tutulursa, Batı Anadolu'nun fethini tamamlayan akınların ya Germiyan Oğulları veya onlara bağlı bulunan uç emirleri tarafından yapıldığı kolaylıkla tahmin edilebilir. İşte XIV. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da teşekkül eden Aydın Oğulları, Saruhan Oğulları, Karesi Oğulları ve İnanç Oğulları Beyliklerinin kurucuları Germiyan'a tabi olan beylerden idiler ki bunlardan Aydıneli'deki fetihleri tamamlayarak bir devlet kuran Aydın Oğulları'nın nasıl ortaya çıktığını ayrıca incelemeye çalışacağız,."

II - *Aydın'ın menşei meselesi*: Aydın Oğulları'ndan bahsedebilmek için, her şeyden önce, bu hanedanın adını aldığı Aydın'ın -Selçuklular'da ve Osmanlılar'da olduğu gibi- bir şahıstan mı; yoksa -Germiyanlılardaki gibi- bir aşiretten mi geldiğini araştırmak ve bu mesele üzerinde bugüne kadar varılan neticeleri gözden geçirmek zarureti olduğu belirtilmiş; Aydın'ın iptidaları üzerinde etraflı bir şekilde durulmuş ve yakın zamanlara kadar gelen Aydın hakkındaki telâkkilere temas olunmuştur.

"Bu hususta ilk defa- Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Aydın aşiretlerine ve Aydın adlı mevkilere dikkati çekerek- Aydın'ın, Mehmet Beyin babası veya ecdadından biri olabileceği kadar, bu namdaki bir aşirete nisbetle Aydın soy veya aile adını alabileceğini ileri süren Prof. M. Halil Yınanç olmuştur. Gerçekten bu hanedanın başında ötedenberi yer alarak tarihî role sahip bir şahsiyet şeklinde tanınan Aydın'ın son tetkikler neticesinde beyliğin kurucusu sıfatiyle bahis mevzuu edilemeyeceği anlaşılınca, haklı olarak ilk bakışta Aydın adında bir kimsenin mevcudiyeti üzerinde de şüphe uyanmıştır; hususiyle "Aydın,, adlı aşiretlerle, yer adlarının bugün halâ yaşamakta olması bu tereddüdü biraz daha kuvvetlendirmiştir. Fakat, her halde bu beyliğe adını veren Aydın'ın tarihî rolü bulunan bir şahsiyet olup olmadığı konusuyla, devleti kuran Mehmet Beyin babası sıfatiyle Aydın adlı bir kimsenin mevcut bulunup bulunmadığı meselesini birbirinden ayırmak lâzımdır. Bugün elimizdeki bütün vesikalar Aydın Oğulları hanedanının başında Aydın adına yer verdikleri gibi bu namdaki bir kimsenin Mehmet Beyin babası olması ihtimalini daha çok kuvvetlendirmektedir,,.

Buna dair Birgi, Tire ve Ayasuluğ = Selçuk kitabelerinden, Aydın Oğulları'ndan Osmanlılar'a intikal eden tapu ve vakıf kayıtlarından muhtelif vesikalar ve misaller verilmiş; "Aydın Bey,, adına bağlı bir zaviye ve türbeden ve "Aydın Beylü,, aşiretleri hakkındaki tahrir defterleri kayıtlarından bahs açılmıştır. Bundan sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinde görülen Aydın adındaki yer ve semt adlarına geçilmiş, XVI. yüzyıla ait tapu ve vakıf defterlerine göre Aydın adındaki bazı köylerin - bu namdaki aşiretlerin iskân edilmesiyle - sonradan teşekkül ettiklerine dair misaller verilmiş ve şu neticeye varılmıştır:

"Aydın Oğulları hanedanının şeceresi başında bulunan ve bu beyliğe kendi adını veren Aydın'ın, bir şahıstan geldiğini gösteren deliller mevcut olduğu halde; Mehmet Beyin, bu namdaki bir aşirete nisbetle Aydın soy veya aile adını almış olabileceğine dair müsbet hiç bir vesikaya malik bulunmuyoruz. Onun için, Aydın Oğulları neseb cedvelinin başında yer alan Aydın'ın, -tarihî role sahip bir şahsiyet olsun olmasın- ya Mehmet Beyin babası veya ecdadından biri şeklinde kabul edilmesini ve böylece "Aydın Oğlu,, "Aydın Kızı,, diye anılan aile adının "Aydın,, adlı bir kimseye bağlanmasının daha doğru olacağını ileri sürebiliriz.

III - *Aydın Oğulları Beyliğinin kuruluşu:* Aydın Oğulları devletini kuran ve "Aydın Oğlu Mehmet Bey,, diye anılan Mübariz-üd-din Gazi Mehmet Bey, "Germiyanî Alişir Oğlu Yakub Bey,, e tabi bir subaşı olduğundan ve Aydıneli'nin ilk fatihleri arasında da "Emir Menteşe,, ile damadı "Sasa Bey,, bulunduğundan her iki beyliğe ayrı ayrı kısaca temas edilmiş ve hususiyle aralarındaki işbirliği tebarüz ettirilmiştir. Yazıcı Oğlu'nun Tarih-i Al-i Şelçuk'undaki "Aydın Reis Mehmet Bey oğludur,, ibaresinin son zamanlara kadar birçok

müellifleri nasıl yanılttığına işaret olunmuş; Neşri'nin kayıtları sayesinde Yazıcı Oğlu'nun ifadesi kendiliğinden tashih edilmiş ve küçük bir takdim - tehir hatası olduğu kanaatiyle." Aydın Reis oğlu Mehmet bey,, şeklinde kabul edilerek Yazıcı oğlu'nun ifadelerinin realiteye uygun bulunduğu ileri sürülmüştür; metin karşılaştırmaları ve tarihi olayların seyri açıklanmak suretiyle bu iddia isbat edilerek-, "sağlam bir kaynak olduğu halde ibarenin bir yerinde - müstensih hatasıyla olacak - görülen yanlışlığın, sıkı bir tenkide tabi tutulmaması yüzünden son zamanlara kadar tekrarlanması,, üzerinde durulmuştur.

Aydın Oğulları'nın Aydıneli'ne hükmetmesi Sasa Beyin bertaraf edilmesinden sonra olduğu için Sasa'nın katli olayı bu beyliğin başlangıcı bakımından önemli sayılmış; bu hususta yeni tahlillere girişilerek meselenin başka malûmların yardımıyla halledilmesi fikri ortaya atılmış ve şu neticeye varılmıştır: "O halde, Aydın Oğlu Mehmet Beyin Sasa beyi yendikten sonra Aydıneli'ne hakim olduğu tarihi (707 H. = 1307/1308 M.) olarak tesbit etmek mümkündür. Buna göre Prof. M. Halil Yınanç tarafından ileri sürülen 1310 tarihindeki Sasa'nın katli olayının bu suretle mütalâa edilmesi gerekmektedir. ,,

Bundan sonra Aydıneli tahrir defterlerinde raslanan "Sasalu,, adındaki köy, mahalle veya semtlere temas edilmiş ve "bütün Aydıneli'nde daha sonralara kadar Sasa namının devam ettiği ve bu yerlerin bir zamanlar onun hükmünde bulunduğu hakkındaki,, bilgilerimiz kuvvetlendirilmiştir. Bundan başka Aydın Oğulları'nın Germiyanlılarla olan münasebetlerini gösteren bazı vesikalara işaret edilmiş ve Mehmet Beyin Selçuk Sultanından bu beyliği kendisine tefviz ettirmesi meselesi münakaşa olunmuştur. " İşte bütün bunlarla Aydın beyliğinin kuruluşu hakkında çizmeğe çalıştığımız tablonun ana çizgileri şudur: Aydıneli'nin Bizans elinden kesin olarak çıkışı, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Sahil Beyi Menteşe'nin Büyük Menderes boylarındaki fetihleriyle başlamış (1280-1282); damadı Sasa Bey tarafından da tamamlanmıştır. (1308). Ancak XIV. yüzyıl başlarında Kütahya, Afyon ve Denizli dolaylarında gittikçe kuvvetlenen Germiyan beyliği de Bizans sınırları boyunca batıya doğru sürekli akınlar yapmıştır; başlangıçta Germiyan oğlu hizmetinde iken sonradan — Aydıneli'ne daha önce gelmiş olan — Sasa Bey'in çağırılması üzerine onunla işbirliği yapan Aydın Oğulları, Aydıneli'nin fethinde büyük rol oynamışlardır; fakat çok geçmeden Sasa Beyle Aydın oğlu Mehmed Bey'in arası açılmış, birbirleriyle yaptıkları savaşların sonunda Sasa Bey — müttefikleri olan Hıristiyanlara birlikte — bertaraf edilmiştir. Böylece rakipsiz kalan Aydın Oğulları da Aydıneli'ne tamamiyle hâkim olmuşlardır.

IV- Osmanlılara ilk geçişine kadar Aydın Oğulları beyliği (1308-1390);

Bu bölüm hemen araştırmanın ağırlık merkezini teşkil etmektedir denilebilir. Gazi Mehmed Bey (1308-1334); Gazi Umur Bey

(1334-1348); beyliğin kuvvetten düşmesi ve Hızır Bey (1348-1360); İsa Bey ye Aydın beyliğinin Osmanlı ülkesine geçmesi (1360-1390) gibi başlıkları taşıyan bu bahislerde olaylar, tabii ve kronolojik seyri içinde tesbit ve tasvire çalışılmıştır. Hususiyle Gazi Mehmed Bey ve Gazi Umur Bey devirleri için en esaslı kaynağı teşkil eden Düsturnâme-i Enverî'deki bilgiler, — tapu ve vakıf defterlerinin ve yeni kitabelerle diğer bazı vesikaların yardımıyla — yeniden tahkik ve tahlile tâbi tutulmuştur. Gazi Mehmed Bey, devrinin medeniyet seviyesini göstermesi itibariyle bu devre ait kaynaklar cümlesinden olarak ölümünden bir yıl önce (1333 yazında) Aydın oğlu Mehmed Beyi Birgi'de ziyaret eden meşhur İslâm seyyahı İbni Batuta'nın müşahedeleri özel bir değer taşımaktadır. Aydın oğlu Mehmed Bey, İbni Batuta'yı Bozdağ'daki sayfiyesinde kabul etmiş ve bir müddet sonra da Birgi'deki sarayına götürmüştür. İbni Batuta'nın, birçok merdivenlerden çıkılan salonun ortasındaki — köşelerinde arslan heykellerinin ağzından sular akan — havuzu ile bu güzel sarayda gördüğü mükellef kabul resmini ve içerdeki emsalsiz konforu tasvir etmesi ile Aydın oğullarının zenginliği ve hayat seviyelerinin yüksekliği hakkında bir fikir edinmek kabil olmaktadır. Aynı zamanda biz ondan, Birgi'de tanıştığı İbni Melek, Müderris Muhiddin gibi ilim adamlarına karşı sultanın yüksek bir itibar gösterdiğini öğrenmekle o devirdeki fikir hareketlerinin canlılığına dair gerçek materyaller elde etmiş bulunuyoruz demektir. Netekim Osman oğullarına geçen tapu ve vakıf defterlerinde, Birgi'de Aydın Oğlu Mehmet Bey'in cami ve medresesine ve bu medresedeki müderristen müderrise devredilen kitaplara ait kayıtlara rastladığımız gibi, Aydın Oğlu Mehmet Bey adına ithaf edilen eserlerin mevcudiyeti de bu zamandaki fikirce gelişmenin önemine en güzel bir delildir. Aydın Oğlu Mehmet Bey'in bizzat ilimle uğraştığı ve kendisine meşhur kadı İbni Melek'in muallim olduğu da kaydedilmektedir. Onun Birgi'deki camimin -eşsiz tahta oymacılık örneği olarak tanılan- minberini yapan (1318) Muhiddin-ül-garbî; İbni Batuta'nın Birgi sarayında gördüğü yahudi tabip ve Tire kitabeleri arasında görülen Seyfüddin-ül-baytar gibi şahsiyetler gözönüne getirilirse Aydın Oğullarının sanat ve fen alanında ne derece önemli bir mevki kazandıkları kolaylıkla anlaşılır.»

Bundan sonra Gazi Umur Bey devrine geçilmiş; deniz savaşlarına, öteki beyliklerle ve bu arada Osmanlılarla olan münasebetlere yer verilmiş; Düsturname'de naklolunan diğer olaylarla birlikte "Alaşehir fethi,, ve "İnebahtı seferleri,, nin vukuunu teyit edici yeni vesikalar ve deliller ileri sürülmüştür.

"Osmanlı tahrir defterlerine göre Umur Bey devrinde arazinin muntazam tahrirlerinin yapıldığı; arazi ve mülk sahiplerine Umur Bey nişaniyle beratlar verildiği; kendisinin Birgi'de, Keleş = Kiraz'da, Alaşehir'de cami, mescit ve medrese gibi birçok vakıfları bulunduğu; kızlarından herbirinin cami, darülhuffaz, çeşme, su kemeri gibi birtakım

hayratı olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu defterlerde vakıf araziye işleyenler arasında "Ortakçı kul,, olarak bazı hıristiyan adlarına Taşlanmaktadır ki, toprağa bağlı bulunan ve babadan oğula geçen bu türlü kimselerin çalışmalarından uzun zaman faydalanıldığı görülmektedir. Netice itibariyle Gazi Umur Bey devrini, deniz aşırı fetihlerle elde edilen ganimetlerin getirdiği zenginlik yüzünden Aydın Oğulları Beyliğinin ekonomi, fikir, askerlik ve siyaset alanlarında yükselişe ulaştığı parlak bir devir olarak kabul etmek gerektir; hususiyile bu beyliğin gelişmesinde lâtinlerle yapılan devamlı ticaret münasebetlerinin önemli bir rol oynadığını gözden uzak tutmamalıdır. Gazi Umur Bey'in İzmir uğrunda şehit düşmesi üzerine büyük kardeşi Ayasuluğ (Selçuk) Emiri Hızır Bey başa geçti. Fakat o, Umur'un boşluğunu doldurmaya muktedir olamadığından hıristiyanlara karşı daha fazla mukavemet gösteremedi; bu yüzden Hızır Bey, lâtinlerle çok ağır şartlar taşıyan bir andlaşma imzalamak zorunda kaldı (19 Ağustos 1348). Bundan sonra kuvvetten düşmeğe başlayan beyliğin Hızır bey ve İsa Bey zamanına raslayan devirleri yeni vesikalarla canlandırılmağa çalışılmış ve bahse şu satırlarla son verilmiştir: "1348 yenilgesinden sonra denizcilik faaliyetleri durgunluğa uğriyan ve kapitülâsyon kayıtlarının tesiri altında iktisadî ve siyasî bakımdan gittikçe gerileyen Aydın Oğulları Beyliğinin Osmanlılar karşısında gösterdiği aczi; Saruhan ve Mentеше gibi kıyı beyliklerinin hemen hepsinde görmekteyiz ki, bu durum XIV. cü yüzyıl sonlarında Osmanlı devletinin ne derece önemli bir siyasî ve askerî kudrete erişmiş olduğunu isbat eder. Her halde Fırat'a kadar uzayan Anadolu eyaletlerini bir idare altında toplayan Yıldırım Bayazıt'ın Niğbolu (1396) zaferiyle, Avrupa yakasında da eşsiz ve rakibsiz kaldığı düşünülürse Bizans'ın son günlerini yaşamakta olduğu kolaylıkla tasavvur olunabilir. Ancak, XV. yüzyılın başlarında meydana çıkan Timur olayı bütün plânları alt üst etmiştir. Ankara savaşında (1402) Yıldırım'ın esir düşmesi ve ordusunun perişan olması üzerine her biri ayrı bir politika ile kazanılan Anadolu beylikleri Timur elile yeniden canlandırılmış; böylece Anadolu'nun siyasî birliği tekrar bozulmuştur. İşte bu arada Aydın Oğulları da eski topraklarına sahip ve hakim olmuşlardır ki, Yıldırım Bayazıt'ın Osmanlı mülküne kattığı 1390 tarihinden, Timur'un Aydıneline eski sahiplerine vermesine (yani 1402 yılına) kadar geçen 12 yıllık zamanı Aydın Oğulları Beyliği için "saltanat fasılası» olarak kabul etmek âdet hükmüne girmiştir. ,,

V - *Aydın Oğulları devletinin tekrar canlandırılması; Cüneyd Bey meselesi ve beyliğin sonu (1402-1425):* Bu bahiste "Timur ve Aydın Beyliği,, başlığını taşıyan ilk bölümün ana çizgileri şudur: "Aydın Oğullarının yeniden Aydıneline hükmetmeleri, Timur'un eski beylikleri tekrar canlandırması sayesinde mümkün olabilmıştır.,,

Saruhan Oğlu'nun 17 Ağustos 1402 de Manisa'ya gelerek idareyi eline aldığı düşünülürse Aydın Oğulları'nın da bu tarihlerde Aydıneli'nde tekrar hükümler oldukları kabul edilebilir. Buna göre Timur'un 2 aralık 1402 tarihinde İzmir'e vardığı ve burasını iki hafta içinde fethettiği göz önüne getirilerek Aydın Oğlu Musa Beyle kardeşi Umur II. nin, 1402 / 1403 yılı kışında Timur'u Tire şehrinde misafir ettikleri anlaşılır.

Timur'un Semerkand'a dönmesinden sonra, Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasında devam eden saltanat kavgaları dolayısıyla, eski beyliklerin bir müddet daha yeniden yaşamaları mümkün oldu ve bu arada Aydın Oğulları da duruma hakim oldular. Ancak yukarıda görüldüğü gibi, Osmanlı tarihlerinden bir kısmı, gerek Timur'a kaçan beyler, gerek sonradan kendisine beylik verilen kimseler arasında Aydın Oğlu Cüneyd beyden de bahsetmektedirler; gerçekten Dukas da: "Cüneyd'in garbî küçük Asya beylikleri arasında sevk ve idareci rolünü oynadığını,, kaydetmekte ve kendisinin bir gâsib olarak önce Süleyman Çelebi'ye sadakat göstermek, sonra da Umur II. un kızıyla evlenerek sıhriyet peyda etmek suretiyle Aydıneli'ne hükmettiğini anlatmaktadır. Dukas'ın bir Osmanlı subaşısının oğlu olarak gösterdiği Cüneyd Beyin menşegi hakkında, bugüne kadar gelen karışık bilgilerin, yeni vesikaların ışığı altında esaslı bir tahlil süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü Cüneyd Bey'in Aydıneli'ne sahip olmak için giriştiği çetin ve aralıklı savaşlar, Aydın Oğullarının son devirleriyle olduğu kadar, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde cereyan eden Osmanlı tarihine ait çetrefil olaylarla da sıkı sıkıya ilgilidir. Onun için "Cüneyd Bey,, in mensup olduğu ailenin tanınması ve aydınlatılması meselesini, hem Aydın Oğulları hanedanının ve tarihinin son kısımlarını tayin ve tahdit etmek; hem de Osmanlı tarihiyle olan münasebetlerini açıklamak bakımından önemli sayıyoruz,,. Bundan sonra "Cüneyd Bey meselesi,, ayrıca ele alınmıştır. Bu konu üzerinde çalışan Fuat Köprülü, M. Halil Yınanç ve İ. Hakkı Uzunçarşılı gibi müelliflerin, tetkiklerinde Cüneyd Beyi Aydın Oğulları ailesi içine almadıklarına temas ile Cüneyd hakkındaki yeni vesikalar birer birer teşrih edilmiş ve bu suretle kendisinin Aydın Oğulları ailesinden olduğu isbat olunmuştur. Buna göre elde edilen neticeleri toplarsak;

a) Vesikalarda görülen "Cüneyd Bey,, ve "Cüneyd Bey,, adları aynı şahsı ifade etmektedir.

b) Cüneyd Bey'in babası, sanıldığı gibi "Hasan ağa,, değil, "İbrahim Bey,, dir.

c) Cüneyd Beyle Hasan ağa baba oğul değil, kardeşlerdir.

d) Her ikisinin de babası "Fatih,, ve "Bahadır» lâkablarıyla ün alan "Aydın Oğlu İbrahim Bey,, dir.

e) "İzmir Oğlu,, diye anılan Cüneyd Bey'in Aydın Oğulları sülâlesinden olduğu vakıf, tapu kayıtlarıyla ve Osmanlı kroniklerinin sarıh ifadeleriyle de sabittir.

Daha sonra Cüneyd Bey zamanında Aydıneli'nin durumuna ve Cüneyd'in Aydıneli'ne hükmetmek için Osmanlılarla yaptığı mücadele safhalarına geçilmiştir; en sonunda: "Murat II, İzmir Oğlu üzerine Anadolu Beylerbeyi Hamza Beyi memur etti; Osmanlı ordusu Cüneyd Beyin oğlu Kurt Hasan'ı yendi ve esir etti. Cüneyd ise Sisam adasının karşısındaki (İspili) kalesine çekildi. Karaman Oğlu'ndan beklediği yardım gelmediği gibi denizden Ceneviz'liler de Osmanlılarla müttefik olarak abluka ettiler. Kurtuluş çaresi bulamayan Cüneyd Bey uzun bir müdafaadan sonra nihayet teslim oldu ve ailesi efradiyle birlikte idam edildi. (829 H. - 1425-1426). Böylece Aydıneli de tamamıyla Osmanlı mülküne katılmış oldu,,.

VI - *Osman Oğulları İdaresinde Aydıneli:* "Cüneyd Bey'in 1425/1426 da ortadan kaldırılması üzerine Murat II, Halil Yahşi Beyi mükâfat olmak üzere Aydıneli valiliğine bırakmıştı. Murat II, 1443 de saltanatı oğlu Mehmet II. ye terkederek Manisa'ya çekildiği sıralarda Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarını kendine yıllık tahsisat olarak ayırmıştı. Her halde Anadolu beyliklerinin bir idare altına alınarak Osmanlılar tarafından tasarruf ve idaresi işi ilk zamanlarda birtakım güçlükler doğurmuştur. Hususiyle yerli beylerin ve torunlarının hane-dan haklarını muhafazaya çalıştıkları, hattâ zaman zaman ayaklan-dıkları da görülmüştür; gerçekten daha Murat II. nin ölümünde (1451), Karaman Oğlu'nun etrafında Aydın ve Mentеше Oğullarından mürekkep yeni bir ittifakın doğduğu ve Fatih'in derhal bir sefer tertip ederek durumu yatıştırdığı bilinmektedir. Bu ayaklanmada Mentеше Oğlu'nun İlyas Bey olduğu tesbit edilebildiği halde Aydın Oğlu'nun kim olduğu anlaşılmamıştır. Mentеше beyi İlyas'ı yenerek Rodos'a kaçmaya mecbur eden Osmanlı Serdari İshak paşa, Fatih tarafından "Anadolu Beylerbeyi,, unvaniyle Kütahya'ya yerleştirilmiş ve etrafa göz kulak olması emre-dilmiştir (1451). Bu zamana kadar Anadolu Beylerbeyi Ankara'da otururken bir kanunla bundan sonra Kütahya'ya kaldırılmıştır. İşte böylece Aydıneli, "Aydın Sancağı» veya "Liva-i Aydın,, namı altında Anadolu Beylerbeyine bağlı vilâyetler içinde görülmektedir.

Bundan sonra XV. ve XVI. yüzyıllardan kalma Osmanlı tahrir defterlerine göre Aydın livasına dahil bulunan kazalar tesbit edilmiştir. Ana kaynaklardaki bilgilere dayanarak, "burada bir noktanın açıklan-masını faydalı buluyoruz: Aydıneli'nin kazaları içinde gerek nüfus, gerek iktisadî ve fikrî faaliyet itibariyle birinci derecede geleni Tire şehridir. XVII. yüzyıla kadar Tire'nin sancak merkezi olduğu, "Aydın Güzelhisarı»nın da kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Esasen Osmanlı paralarından bir kısmının Tire'de basılmış olması dahi bu yerin husu-siyetini göstermektedir. "Öyle görülüyor ki XVIII. yüzyıldan itibaren Aydın Güzelhisarı, vali ve muhassılların merkezi olmuş ve bu yüzyılın sonlarında da yarı müstakil Kara Osman oğulları adındaki dere-beyi sülâlesinin nüfuzu altına girmiştir». Sonraları 1811, 1826. 1831,

1850, 1858 de yapılan değişikliklere temas edilerek nihayet 1867 deki vilâyetler idaresi kanununa geçilmiştir. Buna göre Osmanlı imparatorluğunun eski eyalet taksimatı kaldırılarak vilâyet, sancak, kaza ve nahiye teşkilâtı kurulmuştur; bu yeni değişimde vilâyet merkezi - 1850 denberi olduğu gibi- İzmir olarak kalmış ve eyaletin eski adı "Aydın Vilâyeti» ne çevrilmiştir. Aydın vilâyeti mülkî idare bakımından İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe namlarıyla beş sancağa ayrılmıştı ki küçük bir iki değişiklikle hemen hemen şimdiki taksimata uymaktadır. "Görülüyor ki bugünkü Aydın vilâyeti eski Aydıneli'nin yalnız bir parçasını, yani Büyük Menderes havzasındaki kısmı ihtiva etmektedir. Aydıneli'nin eski durumunu daha iyi anlayabilmek için bu konu üzerinde ayrıca durmayı faydalı buluyoruz.

VII - *Aydıneli hakkında tarihî topografya:* Aydın Oğulları'nın hüküm sürdüğü yerler-Bizans'ın elinde kalan son parçalardan biri olması itibariyle ve imparator Lascaridis'e nisbetle - islâm eserlerinde umumiyetle (Leşkerî eli) diye anılmaktadır. "Aydın Oğullarının küçük ve büyük Menderes havzalarını kesin olarak fethinden ve merkezleri Birgi şehri olmak üzere bir devlet kurmalarından sonra bu havalıye "Aydıneli,, veya "Memleket-i Birgi,, denilmiştir.

"Aydıneli,, tabiri Osmanlılar devrinde de kullanılmış, fakat bir sancak veya sonraları bir eyalet adı olarak geçtiği için muhtelif zamanlarda ihtiva ettiği memleketler de değişmiştir. Nitekim bugün de Aydıneli, Aydın vilâyeti tabirleri mevcut ise de hemen hemen 'yalnız Büyük Menderes (= Meandre) havzasındaki memleketleri içine almakta ve eskisine nisbetle dar bir sahaya alem olmaktadır. Halbuki XIV. yüzyıldaki Aydıneli Küçük Menderes (Caïstre) havzasını da içine almak üzere İzmir'e kadar uzanıyordu.

"Şimdiki Aydıneli'nin merkezi olan Aydın şehri hakkında: eskilerin "Tralles,, dedikleri ve Türkler tarafından fethile "Güzelhisarı,, namiyle anılan bu memleket Aydın oğullarının ülkesine dahil bulunuyordu. Yalnız son zamanlarda bazı müelliflerin ileri sürdükleri gibi başlangıçtan beri Aydın adını almış değildi,,. Vesikalara göre ancak sonraları Aydın eyaletinin merkezi olması itibariyle bu kasabaya "Aydın Güzelhisarı,, yerine sadece "Aydın,, denilmiş bulunduğu neticesine varılıyor ki İslâm Ansiklopedisinin Aydın maddesindeki Prof. Besim Darkot ve Prof. M. H. Yınanç'ın ifadesini kuvvetlendirmektedir.

Aydın oğullarının hükmettiği "Aydıneli,, içinde kalan yerlerin tarihî topografyasına gelince: "Eski çağların Ayasuluğu = Ephesus, İzmir = Smyrne, Tire = Tyra, Birgi = Pyrgion, Sultanhisarı = Nyssa, Germencik = Magnesia, Aydın Güzelhisarı = Tralles, Karacasu Geyre = Aphrodisyas, Bozdoğan = Ortasi, Alaşehir = Philadelphia gibi şehir ve kasabaları içine alan bu yerlerin her biri başlı başına bir etüd konusu olacak değerde bulunduğu için biz yalnız üzerinde durduğumuz Aydın oğulları devrindeki durumu tesbit etmeğe çalışacağız.